

РОЗДІЛ 6.
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ, ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ
ТА ЕТИЧНІ РЕФЛЕКСІЇ У ТВОРЧОСТІ
ФРЕНСІСА БЕКОНА (1561 – 1626)

Intro. Френсіс Бекон – державний діяч доби Відродження, письменник і мислитель, який здобув популярність завдяки літературним, філософським і науковим творам гуманістичного характеру. Все його життя було пов’язане з острівною Англією, атмосфера якої наприкінці XVI століття ще не натякала на який-небудь статус великої держави. На фоні таких імперій, як Османська, Англія виглядала провінційною країною, із низькими темпами урбанізації (порівняно з землями Священної Римської імперії та державами середземноморського басейну), низьким рівнем життя, слабо розвиненою економікою. В абсолютистській Англії, не дивлячись на припинення масштабних соціальних катаклізмів, у внутрішньополітичному житті не вщухали двірцеві інтриги, тривала боротьба між різними «партіями» аристократії. Якщо б пересічному англійцю початку XVII століття сказали, що його країна лише за 150 років стане наймогутнішою колоніальною імперією світу, у це б не повірили. Справа в тому, що розвиток ранньокapіталістичного укладу в економіці Англії відбувався за рахунок так званого «обгороджування», у результаті якого селяни позбавлялися традиційного джерела існування, поповнюючи ряди пауперів – осіб, повністю позбавлених можливості жити за рахунок власної сільськогосподарської або ремісничої праці. Зі смертю королеви Єлизавети I «стара Англія» відійшла в минуле. На зміну їй прийшла країна, сповнена скорботи і відчаю тисяч її синів і доньок, які опинилися в стані вигнанців у власній країні [14, с. 26, 27].

Історичний контекст. Кінець XVI – початок XVII століття став для Англії часом глибоких трансформацій, коли середньовічна традиція поступалася місцем новій, ренесансній культурі розуму, експерименту та віри в силу людської природи. Після століть феодальної замкненості країна почала стрімко модернізуватись: зміни у землеволодінні,

розвиток торгівлі, перші колоніальні підприємства й морські експедиції поступово формували економічні передумови майбутньої імперії. Водночас суспільство залишалося глибоко соціально розшарованим – поряд із розкішшю двору існувала убогість вигнаних із землі селян, так званих «пауперів».

У духовному житті епохи панував напружений діалог між вірою і розумом. Реформація розхитала засади церковної монополії, породивши численні протестантські течії, а водночас – нову потребу в моральному самоусвідомленні.

Метою Реформації в Англії (як і в інших частинах Європи) було встановлення релігійної єдності шляхом масового навернення населення до протестантської віри. Законодавство, видане режимами Генріха VIII, Едуарда VI та Єлизавети I, мало на меті скасувати «плюралізм думок», який вважався причиною анархії та насилля. Проте неочікуваним наслідком англійської Реформації стало досягнення прямо протилежного тому, що було задумано: релігійного плюралізму. Вона не лише не змогла ліквідувати вплив католицизму в країні, а навпаки – посприяла появі численних напрямів і різновидів протестантизму.

Однією із таких течій стали чисельні послідовники англійського кальвінізму, противники усього католицького – пуритани. До нашого часу доходить стогін їхніх духовних переживань і тривог щодо епідемії «тотального гріха», який охопив усе англійське суспільство. Вони були відтворені в численних трактатах, що склали літературу про «реформацію манер». Такі книги дають нам непряме уявлення про дискурс, який благочестиві використовували в спілкуванні зі своїми нерелігійними сусідами. Пуритани докоряли тим, хто не відповідав їхнім суворим стандартам: лаючись, богохульствуючи, порушуючи Суботу, займаючись розпустою, пияцтвом, пустими видами спорту та варварськими звичаями, такими як беар-бейтінг (цькування ведмедів) та танці навколо травневих дерев. Останнє вони вважали залишком язичницького ідолопоклонства [26, с. 18].

Пуритани мали глибоко вкорінені страхи перед Божественним Судом, який міг спіткати села, містечка та цілу країну, в яких вони жили, якщо і далі царюватимуть кричущі порушення Закону Божого, визначеного Десятьма Заповідями. Наприклад, у збірці

гантінгдонського вчителя Томаса Бірда «Театр Божих судів» (1597) наводився приклад нечестивого дворянина, який пішов на полювання зі своїми гончими собаками замість того, щоб піти до церкви. Як наслідок – згодом його дружина народила дитину з головою, схожою на собачу [26, с. 18]. Рішучість пуритан повернути грішників до ладу та покарати за гріх надавала відчуття терміновості їхнім зусиллям, особливо в контексті криз та стихійних лих, таких як землетруси, повені та пожежі, які сучасники розуміли як форми провидіння.

Френсіс Бекон пуританином не був, але ідеї очищення Англійської церкви від залишків англокатолицизму, людини від гріха й розпусти – були мейнстрімом періоду, на який припали роки його життя. Такі ж ідеї спокуювала й королева Єлизавета I. Ніколас Бекон, батько Френсіса, будучи лордом-хранителем Великої печатки, став одним із архітекторів протестантської політики Єлизавети. Родина належала до консервативного, але лояльного до реформаційної лінії крила англіканства. З дитинства Френсіс здобував освіту в Триніті-коледжі Кембриджа, де навчання велося в дусі протестантського гуманізму, а над студентами пильно стежили капелани англійської церкви. Іншими словами, вплив реформаційних ідей на погляди Бекона важко недооцінити.

Формування нового мислення ранньомодерного часу не було антирелігійним процесом, а відбувалося всередині протестантської культури, яка надала знання морального та суспільного сенсу. Після розриву з Римом і становлення Англійської церкви інтелектуальне життя країни змінилося. Реформація утвердила принцип особистого читання Писання, індивідуального тлумачення і моральної відповідальності. Ці риси сприяли появі нової етики пізнання, заснованої на самостійності розуму, вірі у впорядкований світ і можливості раціонального дослідження творіння Бога. Релігійний індивідуалізм поступово перетворився на методологічний індивідуалізм науки, який став основою беконівського емпіризму.

Монархія Єлизавети I та Якова I підтримувала розвиток наукових студій як частину державного проєкту удосконалення управління. Наукові знання почали сприйматися як практичний інструмент зміцнення держави. Френсіс Бекон, дотримувався цієї політичної логіки в «Новому Органоні» і програмі «Instauratio Magna» («Велика

Відбудова»), закликаючи до організованого збору фактів, експерименту і систематизації знання задля користі людства. Для мислителя наука – це продовження державного служіння, форма реалізації громадянського і релігійного обов'язку.

У ранньомодерній Англії межа між богослов'ям і філософією природи була рухомою. Більшість учених розглядали вивчення природи як читання «другої книги Бога» – книги творіння. Таке поєднання богословської і наукової логіки дозволило легітимізувати нову методологію спостереження і експерименту. Знання перестало бути абстрактним і стало моральним актом пізнання Божої премудрості. протестантські чесноти – працьовитість, дисципліна, поміркованість, відповідальність – стали етичним фундаментом для емпіричної науки. Людина мала вдосконалювати світ через працю і розум. Тому Бекон, Роберт Бойль і пізніше Ісаак Ньютон вважали наукову діяльність служінням Богу і людству. Наука не суперечила вірі, а розкривала її глибший сенс [26].

Англія Єлизавети I та Якова I переживала своєрідний ренесанс мислення: у культурі домінували гуманістичні ідеї служіння державі, чесноти, виховання і практичної мудрості. Людина дедалі більше сприймалася не як підданий, а як активний творець власної долі. Це була доба, коли наука почала виходити за межі схоластики, а філософія – шукати реальні механізми вдосконалення світу. Європа вступала в епоху перших експериментів, сумнівів і віри у можливість «нового початку». Саме в такому контексті зростає й формується Френсіс Бекон – державний діяч, мислитель і письменник, який спробував поєднати гуманістичну віру в гідність людини з раціональною ідеєю пізнання як найвищої форми служіння людству.

Смерть бездітної Єлизавети I завершила добу Тюдорів. Англійський трон перейшов до шотландської династії Стюартів. Новий монарх – Яків VI Шотландський, син страченої Марії Стюарт, який став відомий в Англії як Яків I (1603 – 1625), вважався законним спадкоємцем престолу. Разом із ним на острови прийшла не лише нова династія, а й нова політична філософія, що суперечила англійській традиції останнього століття [7, с. 193].

Вихований у душі французького абсолютизму, Яків I твердо вірив, що влада монарха має божественне походження, а отже – не терпить

жодних обмежень. Закон, на його переконання, був продовженням волі короля, а обов'язок підданих – у покорі. Стюарти не визнавали ідеї парламентського контролю, вбачаючи в ньому загрозу для «священної» влади монарха. Такий світогляд визначив і політичний стиль Якова I – централізований, авторитарний, схильний до одноосібних рішень і відчуження Палати громад від реальної участі у державних справах.

Однак ці уявлення не прижилися в Англії, де вже з XIII століття діяла традиція обмеження влади короля. «Велика хартія вольностей» і регулярні засідання парламенту стали невід'ємною частиною політичної культури. Англіїці звикли, що король радиться зі своїми підданими щодо війни й миру, династичних шлюбів і податків. Парламент не лише ухвалював закони, а й контролював фінанси, схвалюючи королівські субсидії. З розвитком торгівлі й ремесел економіка ставала дедалі буржуазнішою, тому ідея погодження влади монарха з волею парламенту набувала дедалі більшої ваги. Стюарти, які намагалися насадити у цій системі «французьку модель абсолютизму», фактично зруйнували рівновагу між короною та парламентом, створену ще за Тюдорів [7, с. 194].

Попри ідеологічне протистояння, перші десятиліття XVII століття здавалися відносно спокійними. Англії не загрожували зовнішні війни: Франція втратила колишній вплив, Іспанія занепадала, релігійні конфлікти послабшали. Яків I не мав любові народу, проте залишався легітимним володарем. Парламент існував радше як дорадчий орган: король скликав його лише за потреби, а депутати не мали ані постійного статусу, ані гарантій недоторканності. Вони розуміли, що будь-яка критика королівських рішень може обернутися для них особистою небезпекою [7, с. 195]. Саме в цій атмосфері, де стара феодальна система вже втрачала легітимність, а нова буржуазна ще не набула сталості, формується інтелектуальний клімат доби Френсіса Бекона. Час вимагав активної участі в якісних перетвореннях людини і суспільства.

Гострішою видавалася ситуація в суспільно-економічній сфері. Розвиток ранньокapіталістичного укладу в Англії відбувався за рахунок обгороджування земель – процесу, що перетворював спільні селянські угіддя на приватну власність лендлордів і великих фермерів. Унаслідок цього значна частина селян була позбавлена традиційного джерела

існування, втрачаючи право користування землею, лісами й пасовищами, які раніше належали громаді. Сотні тисяч людей опинилися без засобів до життя, формуючи нову соціальну групу – пауперів, тобто осіб, позбавлених можливості виживати завдяки власній праці.

Держава намагалася стримати соціальну напругу законодавчими засобами: саме в цей час з'являється «Закон про бідних» 1601 року (Poor Law), який уперше запровадив систему місцевої допомоги нужденним за рахунок парафіяльних податків. Проте ці заходи мали радше каральний, ніж соціальний характер – безробітних і жебраків часто карали примусовою працею. Саме ця криза традиційного укладу створила тло, на якому формувався новий світогляд ранньомодерної Англії: віра у користь праці, раціоналізацію господарства, дисципліну і контроль – риси, що знайшли своє відображення у філософії Френсіса Бекона.

Для Бекона зміни в економічній і соціальній структурі країни не були лише зовнішнім явищем: вони втілювали зрушення у способі мислення суспільства. Людина поступово переставала бути частиною замкненого аграрного світу й перетворювалася на активного суб'єкта діяльності, здатного пізнавати природу, володіти нею і перетворювати її. Цей новий антропологічний ідеал – людина як «володар природи» – став центральним мотивом беконівської філософії. У цьому сенсі соціально-економічна революція XVI–XVII століть створила передумови для народження нового типу гуманізму, спрямованого не лише на самопізнання, а й на практичне вдосконалення світу.

Друга половина XVI – перші десятиліття XVII століття стали періодом глибокої інтелектуальної перебудови Європи. У цей час відбувається те, що історики науки називають науковою революцією – перехід від споглядально-догматичного розуміння природи до експериментального, спрямованого на практичне пізнання її законів. Зміни, що взбурилися на континенті з появою праць Миколая Коперника (1473 – 1543), Джордано Бруно (1548 – 1600), Йоганна Кеплера (1571 – 1630), Галілео Галілея (1564 – 1642) та інших поступово поширилися і на Англію, де вони набули регіональної специфіки. Ця особливість характеризувалася увиразненням емпіричним спрямуванням.

У центрі цих перетворень стояла зміна самої філософії пізнання. Якщо середньовічна схоластика вбачала у природі символічну систему, покликану підтвердити божественні догмати, то нові мислителі розглядали її як упорядкований, раціонально пізнаваний світ. Саме у цій парадигмі народжувалася творча думка Френсіса Бекона, який прагнув створити універсальний метод дослідження природи, заснований не на авторитетах, а на досвіді й поступовому нагромадженні фактів. Його «Новий Органон» (1620) став своєрідним маніфестом оновлення науки – радилося спиратися лише на спостереження, експеримент і логічну індукцію [20].

Англійська інтелектуальна традиція сприйняла відкриття континентальних учених не як загрозу віровченню, а як підтвердження гармонії між рацією і вірою. Геліоцентрична система Коперніка, попри опір консервативних богословів, з часом дістала підтримку серед освічених кіл. Вплив релігійної реформи, що підкреслювала особисту відповідальність людини перед Богом, поєднався з переконанням, що дослідження природи – це форма служіння Творцю. Як зазначав Пітер Гаррісон, саме протестантська етика сприяла тому, що наука набула морального статусу, а експеримент – духовного змісту [18].

Бекон, на відміну від Галілея чи Бруно, не виступав проти церковної влади. Його мета полягала не у відкиданні традицій, а у поєднанні гуманістичного ідеалу знання з релігійним смыслом творіння. Відомий вислів із «Прогрес у навчанні» (1605): «Нехай ніхто, з хибного уявлення про стриманість чи неправильно зрозумілу поміркованість, не думає і не твердить, що людина може зайти надто далеко або бути надто добре обізнаною в книзі Божого Слова чи в книзі Божих Творінь» – виражав характерну рису тогочасного англійського типу наукового мислення: пізнання природи не суперечить вірі, бо обидві ведуть до Бога [16].

У цьому сенсі Бекон стояв поруч із іншими представниками ранньомодерного англійського наукового гуманізму – Вільямом Гілбертом (1544 – 1603) і Робертом Фладдом (1574 – 1637). Їх об'єднувала віра у впорядкований, раціональний світ, створений за божественним планом. Існувало переконання, що завдання людини – розкрити цей порядок за допомогою спостереження й розуму. Як підкреслював М. Пелтонен, нова філософія природи в Англії виникла в

тісному зв'язку з політичними ідеалами державного служіння: знання мало стати силою, здатною вдосконалити суспільство [23, с. 281, 282].

Таким чином, наукова революція не лише змінила уявлення про природу, а й створила нову модель інтелектуала – ученого, який водночас є моралістом, громадянином і служителем спільного блага. Саме цей тип мислителя втілює у собі Френсіс Бекон – гуманіст і реформатор науки, що стояв на межі Відродження і Нового часу.

Гуманіст на тлі епохи. Пелтонен підкреслює, що Бекон – не теоретик від науки, а чиновник і політик, який мислив як реформатор. Його життєвий досвід у парламенті та на різних державних посадах визначив те, як він бачив науку: як справу публічну, організовану й керовану владою. У трактаті «Прогрес у навчанні» (1605) Бекон прямо вказував, що розвиток знань – «справа монарха», а не окремих учених. На його думку, справжня велич держави не вимірюється територією чи військовою силою, а тим, наскільки вона сприяє поширенню знань і добробуту людей. Наука повинна була стати державним проєктом [23, с. 283].

Бекон не відділяв мораль від політики чи науки. Його знаменитий вислів «Знання – це сила» було закликком для політичного істеблїшменту тогочасної Англії до моральної відповідальності. Знання є силою лише тоді, коли воно використовується «для полегшення людського становища». Пелтонен показує, що Бекон протиставляв «true greatness» (істинну велич) і «imaginary greatness» (уявну). Перша базується на служінні суспільству через освіту, правосуддя і науку; друга – на войовничості, розкошах і марнославстві. Таким чином, його філософія – етика державного розуму, де розуміння природи – засіб упорядкувати людське життя [23, с. 284].

Водночас Бекон створював образ ученого без уявної гуманістичної аскези, надаючи йому статус «патріота розуму», що працює задля загального добра. Він вважав, що дослідження природи має бути організоване подібно до державної служби: з чіткою ієрархією, координацією й дисципліною. Дійсно, Англія доби Єлизавети й Якова I була бюрократизованою монархією, де знання розглядали як ресурс управління. Тому беконівський «Дім Соломона» у «Новій Атлантиді» – це ідеалізований державний інститут науки, своєрідна лабораторія спільного розуму, покликаною працювати для всіх [3, с. 18]. Його

філософія демонструвала поступовий перехід від середньовічної ідеї «мудреця» до модерної ідеї «служителів держави розуму».

Бекон був знайомий особисто з королевою Єлизаветою, адже його батько, лорд Ніколас Бекон (1510 – 1579) був за її царювання хранителем великої печатки та працював при дворі. В тюдорівській Англії справедливо було очікувати, що син «великого чиновника» матиме блискучу й швидку кар'єру в державному управлінні. Дійсно, Френсіс Бекон отримав якісну освіту (Триніті-коледж у Кембриджі, Почесне товариство Грей-інн у Лондоні), був рафіновано вихований у протестантському дусі та в англійському аристократичному середовищі, мав змогу побачити континентальну Європу – в юності взяв участь у дипломатичних місіях у Франції. Водночас його чисельні спроби здобути впливову посаду в королівстві зазнавали невдачі через суб'єктивні чинники, такі як заздрість інших чиновників, штучні перепони з боку радників королеви Єлизавети тощо. Королівський двір і рада – були достатньо замкненою «корпорацією», поява в якій нових конкурентів, особливо молодих, освічених та енергійних, яким був Френсіс Бекон, лише створювала дискомфорт для її членів. Так, у 1593-1594 роках тривав конкурс на посади генерального прокурора, в якому за втручання Вільяма Сесіла, головного радника Єлизавети I, Френсісу Бекону не вдалося отримати перемоги з поясненням, що кандидат надто молодий і недосвідчений (хоча йому вже було 32 роки – що не мало за мірками тогочасної демографії) [1, с. 12]. Додамо, що королеві так схарактеризували Френсіса Бекона, що пізніше під час конкурсу на заступника генерального прокурора – соліситора, вона ствердно відмовила зі словами: «Він має великий розум і дар промов, а також добру освіту, та в юриспруденції він радше красується, ніж виявляє глибину» [1, с. 13]. Сам Бекон був у розпачі від невдачі та вирішив присвятити решту свого життя наукам і роздумам, іронізуючи: «за правління династії Сесілів здібні люди зазнають утисків» [1, с. 13].

Посада генерального соліситора підкориться Френсісу Бекону лише через 14 років, за правління Якова I (VI) у 1607 році, і то неозразу – повз нову хвилю відмов і приниження професійних здібностей мислителя. Жорна життєвих випробувань сформували в нього власне бачення соціально-політичних, філософських та етичних викликів, з яким стикається людина протягом життя. Рефлексуючи над

перипетіями власного шляху він зробив спробу в лаконічній формі викласти для читача слушні поради, які б стали дороговказом для молодой людини як прожити діяльнісне і добродієсне життя. Ці поради він розмістив у збірці під назвою «Есеї або поради, громадянські та моральні», які вперше побачили світ у 1597 році та неодноразово доповнювалися та перевидавалися автором. Аналізуючи споглянуте, або ж «досліджене» власним соціальним досвідом у свій час, Френсіс Бекон, на нашу думку, не просто відтворив картину театру життя англійського суспільства на зламі середньовіччя та ранньомодерної доби, а запропонував власні «рецепти» від соціальних незгод і хвороб, які є крос-культурними, наднаціональними і безумовно, актуальними навіть у наш час. Порадник Френсіса Бекона написаний у педагогічному тоні – в формі напучень спочатку власному брату Ентоні (1597) [15, с. 6, 7], а пізніше й іншим вельможним особам королівства, від ціннісних установок яких залежало майбутнє Англії. Наприклад, видання 1612 року адресовано до принца Вельського та герцога Корнуольського Генріха, в якого, на жаль, так і не склалася доля стати королем Англії через передчасну смерть від тифу.

Френсіс Бекон змушує задуматися над людською природою, поведінкою, мотивами вчинків, намагається надавати поради не так практичні, як спрямовані на утвердження добра поміж земного банкету підлості, зрад, інтриг та несправедливості. Поради Френсіса Бекона вдало ілюстровані цитатами і афоризмами античних класиків та написані в ренесансному дусі гуманізму. Тобто, вони лише констатують і конкретизують те, що сказано до автора за багато століть до того. Бекон не претендує на унікальність умовиводів, утім форма викладу та ступінь об'єктивності в оцінці тих чи тих суспільних явищ роблять Поради одним з найяскравіших писемних пам'яток Англії доби Відродження. Діапазон порушених проблем в Есеях робить їх твором поза часом – ідеї автора є актуальними, можуть стати надійним фундаментом європеїзації аксіолого-педагогічних і виховних парадигм вітчизняної системи освіти.

Метою є дослідження соціально-політичних, філософсько-педагогічних та етичних настанов у творі Френсіса Бекона «Есеї або поради, громадянські та моральні».

Огляд досліджень і публікацій. Зауважимо, що постать і творчість Френсіса Бекона не є новими для української історіографії. Оминаючи увагою численні переклади його праць російською та спроби інтерпретації його ідей у радянський період (не позбавлені ідеологічних нашарувань) [3, 9, 4, 12, 11] відзначимо, що і у вітчизняних наукових колах на сьогодні він асоціюється радше з філософією, аніж із науками про суспільство, владу чи навіть педагогікою.

Контент-аналіз відкритих баз даних наукової інформації свідчить, що видатний англієць, фактично, «монополізований» філософами. Назвемо останні з відомих праць, присвячених особі Френсіса Бекона та його поглядам. У 2021 році в Харкові вийшла у світ збірка матеріалів міжнародної наукової конференції ”«Новий Органон» (1620) та університетська філософія. До 400-річчя виходу трактату «Новий Органон» Френсіса Бекона“, у якій низкою українських (В. Абашик, М.Бейлін, Г. Гончаров, Л. Газнюк, Ю. Семенова, І. Григорків-Коротчук, І. Руснак, І. Загрійчук, Н. Корабльова, А. Кудряшев, А. Макарова та ін.) та зарубіжних (К. Глой, М. Карр’є, К. Ціттель) учених аналізується здебільшого філософський зміст його вчення [9]. Проекти модернізації європейського суспільства в праці «Новий Органон» аналізувалися М.Бойченком. Це, по суті, єдина стаття в цій збірці, яка торкається питань соціального критицизму Френсіса Бекона [2, с. 26]. Водночас як бути з тезою поодиноких дослідників, що Бекон – не філософ взагалі, а лише поборник формування модерної наукової методології? [13] Питання риторичне, але, вочевидь, віддати творчість державного діяча – не лише спостерігача, а й активного учасника соціального життя – на «розтин» винятково цеху філософів було б необ’єктивним. З теми конференції випливає, і це насправді так і є, що вона присвячена винятково праці «Новий Органон», а «Есеї або поради, громадянські та моральні» не зацікавили жодного з доповідачів.

Побіжно праця Френсіса Бекона «Есеї або поради, громадянські та моральні» розглядалася І. Ковалем, однак ступінь аналізу твору не дав змоги створити цілісну картину ідей автора [6, с. 9]. Дещо ширший діапазон розвідок серед зарубіжних дослідників [21, 24, 26, 17]. Водночас жоден зі згаданих дослідників не виклав соціально-політичні, філософсько-педагогічні та етичні вчення Френсіса Бекона крізь аналіз твору «Есеї або поради, громадянські та моральні» та як саме власний

життєвий досвід вплинув на формування ідеалістичної концепції автора. Лише нещодавно це стало можливо для україномовної науки завдяки виданню перекладу твору Ігорем та Іриною Карівець у 2024 році [1, с. 9]. І, хоча для перекладу використано англійський переклад твору 1908 року, а не оригінальне видання [14], воно все рівно є цінним позитивним явищем для української ренесансології.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплекс методів, що відповідає міждисциплінарному характеру аналізу творчості Френсіса Бекона та охоплює історичний, текстологічний, філософський і педагогічний рівні його спадщини. Історико-генетичний метод використано для відтворення соціально-економічних і політичних процесів Англії кінця XVI – початку XVII століття, які формували інтелектуальне середовище Бекона. Це дозволило показати, як реформаційні зрушення, зміни в структурі влади та економічні трансформації впливали на зміст його морально-етичних і політичних настанов.

У дослідженні застосовано ретроспективний аналіз, який дозволив простежити формування соціально-політичних, етичних і педагогічних ідей Френсіса Бекона в зворотному історичному напрямі – від зрілих концептів пізніх редакцій «Есеїв» до їхніх інтелектуальних витоків у ранніх текстах та життєвих обставинах автора. Такий підхід дав змогу виявити внутрішню логіку розвитку беконівських суджень, визначити, як особисті поразки, службові обмеження, придворні конфлікти й зміна політичного контексту впливали на формування його морально-політичних настанов. Ретроспективний аналіз також забезпечив можливість відчитати «Есеї» як цілісну інтелектуальну траєкторію, у якій пізні моральні узагальнення постають результатом тривалого накопичення спостережень, досвіду й рефлексій. У такий спосіб метод дозволив не лише реконструювати хронологію зміни тематики та тональності «Есеїв», а й виявити глибинні причинно-наслідкові зв'язки між різними етапами творчого розвитку Бекона.

Текстологічний метод дав змогу реконструювати внутрішню динаміку трьох видань «Есеїв» (1597, 1612, 1625), порівняти їхню композицію, тематичні акценти та адресність. Завдяки цьому виявлено, що кожна редакція відображає новий етап життєвого досвіду мислителя та розширення його політичної й етичної рефлексії.

У дослідженні застосовано контекстуальний аналіз, який дав змогу інтерпретувати зміст «Есеїв» у широкій історико-культурній рамці Англії XVI-XVII століть. Завдяки цьому стало можливим співвіднести авторські настанови з реальними політичними практиками доби Стюартів, з релігійними дебатами після Реформації, із соціально-економічними процесами обгороджування та становленням ранньомодерної науки. Контекстуальний підхід дозволив виявити, як зміни в культурному та політичному середовищі формували тематику, тональність і педагогічні інтенції Бекона.

Для співвіднесення беконівських ідей з інтелектуальними традиціями епохи застосовано порівняльно-історичний метод. Він забезпечив можливість проаналізувати використані автором античні символи, християнські алюзії та гуманістичні концепти, а також визначити, які з них виконували педагогічну функцію в контексті ранньомодерної культури.

Ідейно-аналітичний метод став основним інструментом виокремлення ключових понять і тематичних вузлів «Есеїв» – честі, влади, поради, добродетності, репутації, природи людини. Його застосування дозволило простежити, як ці категорії трансформуються від побутово-етичного рівня до політичної теорії та педагогічної програми.

У доробку використано структурно-функціональний аналіз, що дав змогу розглянути «Есеї» Френсіса Бекона як цілісну систему смислів, у якій кожен тематичний блок виконує конкретну соціальну, етичну або політичну функцію. Такий підхід дозволив визначити, як моральні настанови, поради щодо владарювання, описи людських вад та рекомендації для державців взаємодіють між собою, формуючи цілісний педагогічний і аксіологічний проєкт автора. Структурно-функціональний аналіз дав можливість показати, що есеї Бекона не лише описують соціальні явища, а й пропонують механізми їх упорядкування, регуляції та нормативного осмислення.

Окрім цього, використано метод інтелектуальної історії, який дав можливість розглядати «Есеї» як тривалий процес авторської рефлексії, що поєднує приватні моральні спостереження з формуванням нової політичної раціональності Англії XVII століття. Такий підхід дає змогу трактувати творчість Бекона не лише як результат його особистого

досвіду, а як частину ширшої культури ранньомодерного мислення, у якій мораль, знання й влада опиняються в одній аналітичній площині.

У межах роботи застосовано також підхід гранднарративної парадигми, що дозволив інтерпретувати творчість Френсіса Бекона як частину широкої цивілізаційної історії ранньомодерної Європи. Цей підхід дав змогу розглядати «Есеї» не лише як окремих літературний корпус, а як елемент великого нарративу інтелектуальних трансформацій XVI-XVII століть, у якому поєдналися процеси Реформації, секуляризації, становлення нової політичної раціональності, формування емпіричної науки та зміна уявлень про людину. Застосування гранднарративної оптики дозволило осмислити, яким чином приватні моральні й педагогічні поради Бекона стають частиною метарозповіді про перехід від середньовічного світогляду до модерної культури знання, а також як вони вписуються в довготривалі структури європейської інтелектуальної історії. Такий підхід забезпечив можливість узагальнити не лише зміст «Есеїв», але й їхній вплив на формування модерної моделі суспільства, держави та етичної поведінки.

Герменевтичний підхід забезпечив прочитання есеїв не лише як збірки моральних сентенцій, а як багатозарового дискурсу, у якому афоризми, алюзії, біблійні цитати та риторичні формули працюють як інструменти передачі цінностей і педагогічних настанов. Такий метод дав змогу виявити приховані смисли, логіку аргументації та інтенції автора, особливо в тих есеях, де Бекон синтезує політичну, етичну та богословську проблематику. Застосування герменевтики дозволило врахувати контекст епохи, адресність текстів, особливості ренесансної риторики й інтелектуальні горизонти читача XVII століття, що забезпечило глибше розуміння авторської позиції та способів її репрезентації.

Виклад основного матеріалу. Назва твору, про який йтиметься, знавала змін залежно від року видання чи мови перекладу (англійська, французька, латина) ще за життя автора. Англійською мовою праця видавалася щонайменше тричі – у 1597, 1612 і 1625 роках, щоразу доповнюючись новими темами-есеями на ту чи ту тему. Іншими словами, автор 30 років писав один із найяскравіших творів свого життя. Так само і на наших теренах існують різні варіації перекладу

його назви. Скорочено можна зустріти «Досліди», «Проби», «Настанови», «Поради», «Есеї». Останнє видання 1625 року містило 58 есеїв, пронумерованих латиною, і саме до них буде звернена найбільша увага.

В «Есеях» Френсіс Бекон намагався описати різні аспекти людського громадсько-політичного, побутового та міжособистісного буття, вивчав ціннісно-мотиваційну складову поведінки людей і навіть їхніх груп, у педагогічному тоні даючи «рецепти» добродесності. Робив він це об'єктивно й абстраговано, в жодному разі не вдавався до опису власних почуттів, емоцій, симпатій чи антипатій – виступав у ролі свідка й покажчика, а не учасника подій і явищ. Щоправда, один із варіантів перекладу твору – «Досліди» – ніби натякає нам на те, що автор говорить зовсім не про гіпотетичні речі, а ретельно обдумані в ході набуття власного життєвого й соціального досвіду.

Автор у притаманному ренесансному стилі знаходить опертя для власних спостережень і настанов в античній класиці. Покликань на неї буде до тої міри вдосталь, щоб у читача склалося враження, ніби автор дійсно викладає тривіальні речі: про це вже йшлося, про це вже попереджали, так і буде. У кожному есеї присутня філософсько-педагогічна інтерпретація: робіть так, як радять Отці. Саме тому цю збірку Есеїв ще нерідко вважають цінним джерелом афоризмів [1, с. 23, 24].

Френсіс Бекон у жодному разі не вивищував ідеї античних мислителів до Абсолюту. Навпаки, в його есеях ми можемо зустріти активну експлуатацію християнського віровчення. Наприклад, в есеї XVI «Про атеїзм» він згадував Святе Письмо: «У Святому Письмі написано: «Каже безумний у своїм серці: «Немає Бога!», а не «Подумав безумний у своїм серці»; тож він радше каже це бездумно й говорить те, що йому хотілося би, ніж те, у що він справді вірить чи в чому глибоко переконаний» [1, с. 85]. В Англії, яка так настраждалася від релігійних і політичних перипетій у попередні два століття – XV і XVI, мало хто залишався атеїстом. Проте навіть для таких людей Френсіс Бекон писав, покликаючись на власний досвід у вправлянні науками: «Я радше повірив би всім байкам Легенди, Талмуду та Корану, ніж тому, що в цій універсальній структурі Всесвіту немає розуму. І тому Бог ніколи не творив чудес, аби переконати атеїстів; бо й звичайні його діяння

переконують» [1, с. 84]. Цитати зі Святого Письма чи апокрифічних текстів зустрічаються в багатьох темах «Есеїв» (34 з 58). У попередніх дослідженнях ми вже підкреслювали роль симбіозу ренесансної гуманістичної думки з християнською догматикою на прикладі східнослов'янських мислителів цієї доби. Відтак творчість Френсіса Бекона не стоїть осторонь цього мейнстріму доби пізнього Відродження (чинквеченто – сейченто) [7].

Англійське видання «Есеїв» 1853 року за редакцією Томаса Маркбі містить деталізацію дат, коли з'явилися ті чи ті теми в збірці. Цікаво, що перші есеї, опубліковані в 1597 році для брата Ентоні містили десять таких тем: «Про витрати», «Про здоровий спосіб життя», «Про розмову», «Про перемовини», «Про свиту і друзів», «Про прохачів», «Про науки», «Про партії», «Про звичаї та манери», «Про почесні та репутацію» [19, р. xi, xii].

Цікаво, що найперший есеї Френсіса Бекона не містить жодного посилання на античних філософів чи християнську працю. Ці риторичні прийоми він почав використовувати пізніше. У настановах своєму старшому братові, який того року став депутатом Палати громад, Френсіс намагався, вочевидь, уберегти свого брата від можливих помилок та прорахунків на шляху побудови власної політичної кар'єри. Як ми вже зазначали, на той час автор уже мав досвід гірких невдач, спричинених політичними інтригами під час конкурсу на посаду генерального прокурора. У той же час його брат уже опинявся в епіцентрі сексуального скандалу, коли перебував у Франції: мав гомосексуальні інтимні зв'язки з пажамі, що могло бути використано політичними опонентами і навіть призвести до найсуворішого покарання – смертної кари [22].

Френсіс радив: бути ошадливим; уважно ставитися до здоров'я; не зловживати ліками; обирати здібних лікарів; бути красномовним, але обережним у висловлюваннях; як досягати згоди в перемовинах; не наближати до себе прибічників-жебраків, -інтриганів, -вихвалювальників, -нишпорок; радитися з друзями; як прохати вельможу про те чи інше у справах; набиратися мудрості, читаючи книги та вправляючись у науках; вчитися формувати власний характер і долю; щоб стати видатною людиною, ставити чесність вищою за інтереси партії чи політичної фракції; як поводитися в суспільстві; оминати заздрощів;

плекати власну репутацію та ім'я [1, с. 134, 148, 154, 214, 218, 219, 221, 224, 230]. Як бачимо, більшість порад носили ще переважно побутове спрямування, орієнтоване на етизацію, «облагородження» читача в його повсякденних справах. У цих нотаціях ще вкрай мало тої соціальної гостроти, яку пізніше знову відчув на собі Френсіс Бекон з боку англійського вищого суспільства та яку відрефлексує в подальших доповненнях «Есеїв».

Окремий інтерес становить есей LV «Про почесні та репутацію». У ньому Бекон намагався продемонструвати знання видатних постатей з відомої йому історії людства та певним чином класифікувати їх за видами «проявленої честі». При цьому він виокремлює дві соціальні страти: ті, що правлять та ті, що є підданими. На нашу думку, Бекон свідомо уникає відомого в середньовіччі поділу на тих, що воюють, тих, що моляться, і тих, що працюють. Прозорливо аналізуючи минуле, він ніби вбачав, що й наступники будуть слідувати виділеним ним категоріям, де поділ на світське і духовне є достатньо умовним водорозділом відносин підпорядкованості в соціумі. Так, серед історичних постатей володарів він виділяв такі групи: засновники держав (Ромул, Кір, Осман); видатні законодавці (Лікурґ, Солон, Юстиніан, Альфонсо X); миротворці та визволителі (Авґуст, Веспасіан, Теодоріх, Генріх VII (король Англії)); правителі-воїни; справедливі правителі. Прикладів останнім двом видам він не наводив, адже вважав, що таких дуже багато. Серед підданих також виділяються добродесні люди: десниці правителів; великі воєначальники; фаворити, які не завдають шкоди підданам (уточнення варте уваги, бо вочевидь автор неодноразово був свідком таких негативних соціальних явищ); придворні посадовці; герої, які віддали своє життя за Батьківщину [1, с. 231, 232]. Бекон запрошує читача обрати для себе вид честі, який він бажає здобути, та кому наслідувати.

Настанови Френсіса, орієнтовані на добродесне становлення та просування кар'єрою драбиною старшого брата, на жаль, не стали для останнього в нагоді. Через чотири роки, в 1601 році, Ентоні Бекон помер. Тим часом, за правління Якова I, політичний вплив Френсіса Бекона зростав: у 1608 році він став клерком «Зіркової Палати» та надзвичайно близьким до королівської родини Стюартів [1, с. 16].

Наступне видання «Есеїв» Френсіса Бекона 1612 року було більш відверте та просякане соціально-політичними та філософсько-педагогічними інтенціями, заснованими на пережитому вже зрілим можновладцем досвіді. Оскільки це видання, як вже нами зазначалося раніше, було орієнтоване на спадкоємця англійського трону, малолітнього Генріха, воно було доповнено такими есеями як: «Про смерть», «Про єдність у релігії», «Про батьків і дітей», «Про шлюб і самотнє життя», «Про кохання», «Про високу посаду», «Про доброту й добротливість», «Про знать», «Про атеїзм», «Про марновірство», «Про владарювання», «Про пораду», «Про хитрощі», «Про себелюбну мудрість», «Про спіх у справах», «Про вдавану мудрість», «Про дружбу», «Про справжню велич Королівств і Держав», «Про багатство», «Про честолюбність», «Про природу людини», «Про звичку та виховання», «Про фортуну», «Про молодість і старість», «Про красу», «Про потворність», «Про похвалу», «Про марносластво», «Про правосуддя» [19, р. xi, xii].

З названих більшість за змістом є реакцією на суспільно-політичні виклики, що існували в пізньосередньовічній Англії, та вдалим інструментом для корекції тих чи тих вад через спробу належним чином підготувати наступного короля Англії. Тому деякі з есеїв задумані з педагогічною метою: сформувані аксіологічну й етичну сфери молодій особистості. Мало в чому есеї присвячені суто питанням філософським, а здебільшого, навіть не озираючись на назву, – справам реальним, таким, що гідні уваги при ухваленні тих чи тих рішень майбутнім державцем. Роздумуючи про смерть, Френсіс Бекон не по-філософські, а патетично мотивує: «той, чий розум зайнятий і націлений на щось добре, відволікається від мук смерті ... повірте, що гімн «Нині відпускаєш» звучить найсолідше, коли людина досягла гідних цілей і здійснила сподівання» [1, с. 32].

Іншими словами, важко сказати, чи писалися нові есеї до видання 1612 року суто з задумом для малолітнього члена королівської родини, але те, що стиль їх викладу повністю відповідав манері популярних у той час напучень «ідеальним правителям», є достатньо очевидним [5, с. 281]. Він вчив принца оминати релігійних розколів (які вже були відомі Англії на той час і призводили до серйозних політичних катаклізмів); з повагою ставитися до своїх молодших братів і сестер (а не лише вбачати

в них конкурентів у боротьбі за трон; також нагадаємо, що Френсіс був найменшим сином Ніколаса Бекона); плекати інститут шлюбу («неодружені чоловіки – це найкращі друзі, господарі та слуги, але не завжди найкращі піддані, бо їм легко втекти з країни»); не цуратися одруження (Англія вже мала досвід монарха поза шлюбом, і це не всім було до вподоби: «дружина та діти є своєрідною наукою людяності»); не давати почуттям брати гору в справах громадянських (певно, як було з Генріхом VIII: «найкраще чинять ті, хто, коли вже неможливо уникнути кохання, тримає його в рамках та цілком віддаляє його від важливих життєвих справ і дій»); при виконанні своїх високих обов'язків ставити перед собою найкращі приклади (а їх з античності чи християнства автор навів вдосталь); оминати вад всіх високопосадовців (зволікання, продажності, грубості та поступливості); турбуватися про благо підданих; спиратися на народ, а не знать («за демократій увага людей прикута до справ, а не до осіб ... єдність ґрунтується на суспільній користі, а не на привілеях»); прораховувати потенційні небезпеки для себе з боку внутрішніх і зовнішніх опонентів; уважно підбирати радників і призначати на посади не за принципами непотизму чи підлабузництва; не п'яніти від власних успіхів чи становища; шанувати поміркованість («для справи краще найняти людину в чомусь недолугу, ніж ту, яка все робить напоказ»); уважно ставитися до друзів і стежити за їх намірами; сприяти добробуту народу та готовності дати відсіч ворогам («величину держави ... можна виміряти, її фінансову спроможність і прибутки – обчислити, кількість населення – визначити за допомогою перепису... Проте ні в чому не можна так легко помилитися, як у справжній оцінці ... щодо могутності та сил держави»); не прагнути лише особистого багатства («я не можу назвати багатство інакше, ніж тягарем для чесноти»); формувати в себе і підданих гарні звички, займатися вихованням («природа людини тяжіє або до цілющих трав, або до бур'янів, тому нехай вона вчасно поливає перші та викоринює другі»); при законотворчій діяльності пам'ятати, що благо народу є найвищим законом тощо [1, с. 37, 47, 49, 50, 59, 63, 73, 95, 104, 122, 135, 160, 179, 237].

Невідомо, чи сприйняв поради гуманіста Генріх. Так само важко стверджувати, чи мав твір на нього виховний ефект, адже в тому ж 1612

році його не стало. Наступником короля Якова I, як відомо, у 1625 році став Карл I. Френсіс Бекон у 1613 році нарешті став генеральним прокурором королівства, у 1616 – членом Таємної Ради, у 1617 – лордом-хранителем великої печатки (як колись його батько), у 1618 – отримав титул лорда-канцлера та перське визнання в статусі барона Верулама. Однак у 1621 році його політична кар'єра миттєво занепала: парламент звинуватив його у корупції за сфабрикованими доказами, а в ході двірцевого конфлікту з одним із фаворитів короля, герцогом Бекінгемським, він втратив прихильність Якова I. Того ж року його звільнили зі всіх посад, але зберегли титули й майно.

Останнє прижиттєве видання Есеїв 1625 року, за рік до смерті автора, вже не було звернене до ясновельможного пана. Збірка поповнилася темами «Про істину»; «Про помсту»; «Про нещастя»; «Про обман і нещирість»; «Про заздрість»; «Про зухвалість»; «Про збурення та повстання»; «Про подорожі»; «Про зволікання»; «Про нововведення»; «Про підозру»; «Про колонії»; «Про маски й триумфи»; «Про лихварство»; «Про будування»; «Про сади»; «Про гнів»; «Про мінливість речей» [19, р. xi, xii]. Негативних конотацій і «жовчі», як раніше сказав би сам автор, стало врази більше. Одною із його справ на посту генерального прокурора була боротьба з монополіями (невипадковий тут есей ХЛІ «Про лихварство»), однак аристократія в парламенті та придворні фаворити знову, як і колись за Єлизавети I, виявилися сильнішими. Френсіс Бекон програв боротьбу, а його нові спостереження за людською природою невідповідно були відрефлексовані саме в такому тематичному ряді «Есеїв». Френсіс Бекон не переслідував ідей помститися кривдникам, як багато з його сучасників, бо «мстиві люди радше живуть життям відьом, які, завдаючи лиха іншим, самі закінчують погано» [1, с. 40]. У своїх громадських невдачах бачив «найбільше благословення та ясніше одкровення Божої ласки» [1, с. 42] та нагадував заздрісникам, що «зухвалість завжди сліпа, бо не бачить небезпек і перешкод» [1, с. 57]. «Добре доручати початок усіх великих справ стоокому Аргусу, а завершення – сторукому Бріарею»; спочатку спостерігати, а потім поспішати» – вочевидь, це з власного досвіду незавершених державницьких справ автор дає пораду читачу [1, с. 106].

Загальні висновки. Отже, нами було досліджено соціально-політичні, філософсько-педагогічні та етичні настанови у творі Френсіса Бекона «Есеї або поради, громадянські та моральні». Ми встановили, що «Проби», або «Досліди», були результатом перцепції англійським гуманістом хвилюючих його повсякденних питань особистісного, міжособистісно-поведінкового, суспільного, економічного і державно-політичного характеру. Нами було проведено періодизацію видань Есеїв і встановлено, що їх тематичні напрями розширювалися і доповнювалися синхронно набуттю Френсісом Беконем громадсько-політичного досвіду. Також їх зміст нерідко адаптувався до адресата: найбільш практичні поради були розміщені в есеях 1612 року для спадкоємця англійського престолу Генріха. Участь автора в складних перипетіях життя англійського істеблїшменту на зламі XVI і XVII століть – стику двох різночлених династій Тюдорів і Стюартів, дозволила йому сформувати власну педагогічну візію формування «ідеальної людини», правителя, суспільства і держави. Уявлення автора про моральну і громадянську освіту, хоча і не узагальнені в формі цілісної педагогічної концепції, проте були інноваційним базисом, ще однією «цеглинкою» в фундамент майбутньої модерної науки про виховання.

Outro. У сучасному дослідницькому полі постає потреба не лише актуалізувати інтелектуальну спадщину Френсіса Бекона як одного з ключових архітекторів ранньомодерної науки, а й переосмислити її в ширшому контексті імперської політики, державного управління, колоніальної експансії та формування нового типу політичної раціональності в Англії XVII століття. Ідеї, висвітлені статтях Г. Тернера, С. Зейтліна (2021) та С. Зейтліна (2023), – демонструють, що беконівська філософія значно ширша, ніж традиційний образ «батька наукового методу» [25].

У пропонованій студії, присвяченій аналізу «Есеїв» Френсіса Бекона, вже було показано, що сама історія формування цього твору порушує питання про тривалість, неперервність і внутрішню динаміку авторської рефлексії. Протягом тридцяти років – від першого видання 1597 року до остаточної редакції 1625 року – Бекон раз за разом повертався до одних і тих самих тематичних вузлів, змінюючи їхню композицію, ритм, акценти, адресата. У цьому поступі від приватних

порад старшому братові до напучень спадкоємцю трону, а згодом – до гірко-іронічних зауваг щодо людської заздрості, зловживань, повстань і колоній, розкривається не просто еволюція літературного жанру, а й трансформація самого способу мислення про владу, суспільство й людську природу. Саме тому «Есеї», прочитані в діахронії, вимагають ширшої рамки, яка виходить за межі суто морально-дидактичного чи «афористичного» виміру й поєднує їх із політичною, імперською та епістемологічною програмою мислителя.

Погляди Бекона на структуру політичного знання та способи формування «загальних понять» мають фундаментальне значення для розуміння того, як у ранньомодерній Англії створювалися інтелектуальні моделі, здатні легітимізувати державну владу та спрямовувати політичні дії. Беконівська концепція «*common notion*» була не абстрактною філософською категорією, а формою упорядкування досвіду, яка працювала як інструмент раціоналізації суспільних процесів. Це дозволяло створити не лише нову мову науки, а й нову політичну мову, у якій влада, суспільство й знання об'єднувалися в єдину структуру [25, с. 23, 24].

Характер «Есеїв» як твору, що постійно дописувався, переглядався й доповнювався, дозволяє побачити в них не лише збірку «порад» чи «дослідів», а своєрідний лабораторний журнал морально-політичних експериментів автора. Так, у найдавнішому корпусі 1597 року, орієнтованому на Ентоні Бекона, переважав побутово-етичний вимір: питання ощадливості, здоров'я, вибору лікарів, стилю спілкування, кола друзів, ставлення до прохачів, уміння будувати репутацію. Водночас навіть у цій, на перший погляд «приватній», конфігурації проступала політична оптика: адресат уже залучений до парламентської діяльності, а тому кожне «побутове» рішення набуває інституційної ваги. Етика тут постає не як інтимна сфера, а як мова опису й регуляції соціальної поведінки майбутнього діяча. Подальші редакції лише розгортають цю логіку: розширення тематичного поля в 1612 і 1625 роках засвідчує поступовий вихід від приватної моралі до систематичного осмислення структур владарювання, підданства, законодавства, релігійних конфліктів, війни, фінансів, колоній, тобто до того кола проблем, яке у ХХ столітті було б названо політичною теорією.

У цьому контексті показовим є те, як Бекон трактує природу політичних понять: вони не походять із традиційної схоластичної логіки, не є виведеними з універсалий чи метафізичних принципів, а виникають як результат систематизації досвіду, спостереження та аналізу дійсності. Якщо у схоластичній традиції спільні поняття мислилися як щось природжене чи позачасове, то у Бекона вони формувалися внаслідок порівняння, класифікації, аналізу повторюваних ситуацій – як у політичній практиці, так і в природознавстві. У цьому світлі «Есеї» можна розуміти як корпус текстів, у якому автор випишував поняття епохи: честь, репутація, влада, порада, користь, багатство, справедливість, заздрість, повстання, фортуна, природа людини. Вони не подаються як завершені дефініції, а радше як робочі інструменти мислення, які мають бути застосовані в реальних політичних і життєвих ситуаціях. Такий підхід не лише відділяє Бекона від середньовічної традиції, а й робить його одним із творців модерної політичної аналітики, яка розглядає державу як динамічний організм, що потребує постійного оцінювання, корекції та управління [25, с. 27].

Для Бекона грані між природними й політичними процесами не є жорсткими: коли він описував «політичний» рух у природі – тенденцію сильніших частин тіла впорядковувати слабші, – то фактично застосовував до фізичного світу модель, відому з політичного досвіду ранньомодерної Англії. Така аналогія показує, що «Есеї» не можна тлумачити лише як моральні сентенції: у них приховано формується онтологія політичного, де суспільство мислиться як складний організм, що постійно перебуває в рухові, балансує між порядком і хаосом. Саме тому поради щодо ощадливості, вибору кола спілкування, ставлення до підлеглих або до фаворитів двору набувають характеру елементів більш загальної політичної аналітики. Вони вчать не лише «добре жити», а й «правильно мислити» в координатах держави як динамічного цілого.

У цьому контексті цікавим є англо-імперський вимір у Бекона, який не був окремою темою чи периферійним інтересом, а формував політичну уяву мислителя. Сьогодні науковці пропонують радикально нову інтерпретацію беконівських текстів, стверджуючи, що Бекон розглядав імперський устрій як лабораторію політичних інновацій, а

колоніальні війни – як необхідний інструмент впорядкування простору та масштабування англійського державного устрою на нові території. Це не просто військова доктрина, а частина загального бачення історичного розвитку Англії як «держави в русі», покликаної формувати порядок у світі шляхом експансії, заснування поселень, адміністративного контролю та впровадження правових норм [30, с. 216].

Бекон розглядав військову та колоніальну діяльність не як акт насильства заради самого насильства, а як елемент вищої політичної раціональності, спрямованої на забезпечення стабільності, процвітання та довгострокового розвитку. У цьому виявляється глибинний парадокс беконівської думки: прагнучи мирного та впорядкованого суспільства, Бекон вважав війну невідворотним і функціональним компонентом політичного процесу. Така логіка є модерною, адже вона співзвучна зі структурами ідеями пізніших імперських проєктів – від Британської імперії XVIII–XIX століть до глобальних систем управління XX–XXI століть [30, с. 197, 198].

У такому світлі есеї «Про колонії» з пізнього корпусу 1625 року можна розглядати як концентроване вираження імперського мислення Бекона. Паралелі між утилітарними засобами ведення війни та нормами адміністрування колоній стають особливо виразними в аналізі того, як Бекон трактував поняття «плантація» – не просто як заснування поселення, а як форму політичного моделювання нового суспільства. У цьому контексті заснування колонії було актом «експорту державного устрою», тобто створенням на новому просторі зменшеної моделі ідеального або вдосконаленого англійського суспільства. Колонія постає не як периферія держави, а як майданчик експериментального державотворення, у якому випробовуються нові форми соціальних відносин, норм поведінки й адміністративних технологій [30, с. 208].

Якщо вбачати в колоніях, за Зейтліном, лабораторії імперського порядку, то есеї 1612 року можна трактувати як лабораторію внутрішнього державного порядку, зорієтовану на формування суб'єкта влади. У цьому сенсі між «Есеями» і політичними трактатами Бекона, що аналізуються Зейтліним, існує глибша єдність: і там, і там йдеться про моделювання певних форм поведінки, які забезпечують стабільність і розвиток держави. Різниця полягає в масштабі: у

трактатах розглядається імперія як цілісний геополітичний актор, тоді як у есеях у центрі уваги перебуває індивід – майбутній правитель, радник, придворний, підданий, – чиї чесноти й вади визначають конфігурацію влади не меншою мірою, ніж формально-юридичні інституції.

Якщо в «Есеях» Бекон занурений у, фактично, педагогіку індивіда, то в своїх політичних трактатах він береться за інжиніринг людської спільноти і держави. Зокрема, одна з найвизначніших праць Бекона «Нова Атлантида» не була абстрактною утопією, відірваною від політичної реальності, – навпаки, вона являла собою концептуальне узагальнення імперського досвіду Англії та проєкт майбутнього державного ладу. У цьому сенсі Бекон створював не модель «країни мрії», а раціоналізовану схему імперського керування, у якій знання, адміністрація, економіка та військова сила утворюють єдину інфраструктуру стабільної держави [29, с. 1014, 1015].

«Нова Атлантида» постає як макромодель тієї ж логіки, яку ми спостерігаємо в «Есеях»: там, де в коротких текстах Бекон дає поради щодо вибору лікаря, способу говорити, ставлення до друзів, ворогів, багатства, помсти, там «Нова Атлантида» демонструє, як упорядкована система знання, інституцій і таємниць може забезпечити стабільність цілого суспільства. Етика, педагогіка й політика виявляються різними рівнями однієї структури: формуючи характери окремих людей, автор одночасно конструює модель державної раціональності, яка спирається на систематичний збір, обробку та застосування інформації.

«Нова Атлантида» постає не як простір утопічного миру, а як впорядкований політичний механізм, у якому домінує інтелектуальна еліта – «Дім Соломона». Ця еліта не є аналогом сучасних учених у вузькому сенсі; вона радше являє собою адміністративно-наукову корпорацію, що поєднує знання, владу та контроль над суспільством. Це щось на кшталт вітчизняних академій наук. У такий спосіб Бекон моделює ідеальну форму політичної організації, де знання не просто служать для розширення меж пізнання, а стає головним інструментом управління людьми [29, с. 1016].

Такий підхід резонує з аналізом есеїв, у яких Бекон класифікує типи честі, чеснот, форм правління й підданства. У тексті «Про почесні та репутацію» автор пропонував своєрідну соціальну типологію

володарів і підданих, запрошуючи читача обрати, до якого типу честі він прагне, кому хоче наслідувати. Від засновників держав до воєначальників і придворних посадовців – усі ці фігури утворюють пантеон політичної пам'яті, з якого майбутній правитель має свідомо вибудувати власну траєкторію. Паразитичні фаворити, що завдають шкоди підданам, протиставляються тим радникам, чия діяльність сприяє добробуту держави; володарі, чия слава ґрунтується на законодавчих реформах або миротворчій політиці, виділені на тлі тих, чия велич спирається лише на військові здобутки. Ці класифікації не лише «моралізують» історію, а й пропонують читачеві матрицю політичного самоусвідомлення: вибір власної честі є водночас вибором типу політичної ролі в структурі держави.

Доречно також повернутися до одного з ключових мотивів, простежених у нашій статті: симбіозу ренесансної гуманістичної думки й християнської догматики. Есеї Бекона рясніють посиланнями на античних авторів і Святе Письмо; водночас ці посилання не є орнаментальними. Вони виконують функцію легітимації пропонованих поведінкових моделей, укорінюючи їх у традиції, яка одночасно відсилає до класичного авторитету й до божественного порядку. Проте, на відміну від частини середньовічних авторів, Бекон не зводить мораль до буквального відтворення біблійних чи патристичних формул. Релігійні аргументи в нього включені в ширшу схему політичного й етичного розуму, де істина Божого творіння підтверджується не лише чудесами, а й повсякденною структурою світу, яка вимагає від людини розумного пізнання. Саме тому його критика атеїзму апелює не стільки до авторитету Писання, скільки до абсурдності заперечення розумного устрою Всесвіту.

Таким чином, сьогодні ми маємо змогу аналізувати Френсіса Бекона як мислителя, в якого епістемологія, політика та імперія утворюють нерозривний трикутник. Його «ідоли» – це не лише перешкоди на шляху до істини, а й приховані механізми влади, що впливають на політичні рішення та громадську думку. Його «метод» – це не просто інструкція для науковців, а логіка державного управління, побудована на систематичному використанні інформації та спостереження. Його «утопія» – це не мрія про гармонійний світ, а

проект ідеальної імперії, де знання й порядок з'єднані в одну адміністративно-політичну систему.

У такому баченні Бекон постає не як гуманіст-ідеаліст, а як архітектор модерної державності, який прагнув створити інтелектуальні інструменти для керування світом. Такий Бекон ближчий до мислителів влади, ніж до мислителів чистої науки; ближчий до творців політичних структур, ніж до абстрактних філософів. Саме тому його спадщина продовжує викликати інтерес не лише в істориків науки, а й у дослідників імперій, експертів з політичної теорії, аналізу влади, бюрократії та адміністративних систем.

Поглиблене прочитання беконівських ідей у світлі цих досліджень ставить перед сучасним читачем низку ширших питань. Наскільки невіддільними є знання й влада? Чи можлива «чиста» наука поза політичними інтересами? Чи може імперське мислення бути трансформоване або переосмислене у світлі нових етичних та методологічних підходів? Наскільки застосовними є беконівські методи до аналізу сучасних глобальних систем – від інформаційних режимів до безпекових структур?

«Есеї» оприявнюють складний парадокс беконівської думки. З одного боку, це корпус текстів, покликаний виховувати добродісного індивіда – шляхетного брата, мудрого принца, відповідального державця, чесного радника, розважливого підданого. З іншого – це лабораторія, у якій колективний досвід Англії кінця XVI – початку XVII століття перетворюється на систему спільних понять, що впорядковують як приватне, так і політичне життя. Через призму досвіду війни, релігійних розколів, династичних криз, імперських амбіцій, колоніальних проєктів, фінансових експериментів і корупційних скандалів Бекон виробляє парадигму, в якій знання, влада й мораль вже не можуть бути розведені по різних площинах.

Беконова філософія показує, що модерний світ не мислимий без систем управління знанням; без структур, що організують досвід, формують уявлення про реальність та визначають політичні рішення. У цьому сенсі Бекон залишається актуальним не як символ наукового прогресу, а як мислитель, який передбачив виклики інформаційного суспільства – революції даних, глобальних інфраструктур контролю, політичного використання знання та технологічних механізмів впливу.

Повернення до «Есеїв» у сучасному гуманітарному дискурсі, зокрема в східноєвропейському контексті дозволяє поставити низку ширших питань. Наскільки сьогодні можливий проєкт морально-політичної освіти, зорієнтований на формування характеру еліт? Чи може сучасна наука дистанціюватися від політики, якщо ще в добу Бекона вона мислилася як інструмент упорядкування світу й управління ним? Яким чином досвід колоніалізму, війни, імперських амбіцій, що був невід'ємною частиною беконівської епохи, має бути критично переосмислений у нашому розумінні його спадщини? І, зрештою, чи не вимагають сучасні кризи – політичні, екологічні, інформаційні – нового типу «есеїв», у яких би поєднувалися конкретні поради з глибоким історико-філософським аналізом?

Отже, Френсіс Бекон постає не лише засновником нового типу науковості, а й архітектором політичної раціональності, що лежить в основі імперських, адміністративних і технократичних моделей влади. Саме такий підхід дозволяє прочитати його спадщину як складну, багатовимірну систему, у якій етика, політика та наука утворюють єдиний інтелектуальний простір, що продовжує впливати на уявлення про державу, суспільство та природу людського знання.

Список використаних джерел

1. Бейкон Френсіс. Есеї або поради, громадянські та моральні / пер. з англ. І. Карівець та І. Карівець. Львів: Контур, 2024. 248 с.
2. Бойченко М. І. «Новий Органон» Френсіса Бекона як методологічна передумова проєктів модернізації європейського суспільства. «Новий Органон» (1620) та університетська філософія. До 400-річчя виходу трактату «Новий Органон» Френсіса Бекона». Матеріали міжнародної наукової конференції, 18-19 грудня 2020 р. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. С. 26-32.
3. Бэкон Ф. Новая Атлантида. Опыты и наставления нравственные и политические. Москва: Издательство Академии Наук СССР, 1954. 243 с.
4. Бэкон Ф. Опыты, или наставления нравственные и политические. Сочинения в двух томах. 2-е, испр. и доп. изд. Сост., общ. ред и вступит. статья А. Л. Субботина. Москва: Мысль, 1978. Т. 2. С. 351-481.

5. Год Б. В. Виховання в епоху європейського Відродження (середина XIV – початок XVII століття). Полтава: АСМІ, 2004. 464 с.
6. Коваль І. М. Френсіс Бекон – видатний новатор і пропагандист науки. *Juris Europensis Scientia*. Вип. 5. 2021. С. 8-11.
7. Лебедева І. Англія напередодні і під час буржуазної революції (1603 – 1660 рр.). *Вісник КНЛУ. Серія Історія, економіка, філософія*. 2018. Випуск 23. С. 193-218.
8. Лобода Д. О., Семеновська Л. А. Східнослов'янський еталон синкретизму ренесансної гуманістичної думки і християнської догматики в етико-педагогічній спадщині Францішека Скорини. *Українська професійна освіта*. 2020. № 1. С. 112-121.
9. Лосев А. Ф. Фрэнсис Бэкон и его символическая эстетика. *Эстетика Возрождения*. Москва: Мысль, 1978. С. 337-351.
10. «Новий Органон» (1620) та університетська філософія. До 400-річчя виходу трактату «Новий Органон» Френсіса Бекона». *Матеріали міжнародної наукової конференції, 18-19 грудня 2020 р. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 160 с.*
11. Соколов В. В. Френсіс Бэкон – философ-новатор своей эпохи. *Вопросы философии*. 1961. № 4. С. 86-97.
12. Субботин А. Л. По следам «Нового Органона». *Вопросы философии*. 1970. № 9. С. 97-108.
13. Френсіс Бекон: Перший філософ-практик, і тому не філософ взагалі. *Інтернет-журнал «ECHAFAUD»*. 2023. URL: <https://surl.li/yoaohn> (Дата звернення: 28.01.2025).
14. Черчилль Уинстон. *Британия в новое время (XVI – XVII века)*. Смоленск, 2006. URL: https://royallib.com/read/cherchill_uinston/britaniya_v_novoe_vremya_XVI_XVII_vv.html#0 (Дата звернення: 15.03.2021).
15. Bacon Francis. *The essaies of Sr. Francis Bacon ... His religious meditations. Places of perswasion and disswasion. Seene and allowed*. London: I. Iaggard, 1613. 234 p. URL: <https://surl.li/aivgub> (Дата звернення: 28.01.2025).
16. Bacon F. *The Advancement of Learning* / ed. by Henry Morley. London : Cassell & Company, 1893. Wikisource. URL: [https://en.wikisource.org/wiki/The_Advancement_of_Learning_\(Gutenberg\)](https://en.wikisource.org/wiki/The_Advancement_of_Learning_(Gutenberg)) (Дата звернення: 30.01.2025)

17. Bowen C. Francis Bacon: The Temper of a Man. Fordham University Press. 245 p.
18. Harrison, P. The Bible, Protestantism and the Rise of Natural Science. Cambridge University Press, 1998. 313 p.
19. Markby Thomas. The Essays, or, Counsels, Civil and Moral; With a Table of the Colours of Good and Evil (of F. Bacon). London: Parker, 1853. 194 p. URL: <https://archive.org/details/essaysorcounsel00baco/page/n13/mode/2up> (Дата звернення: 29.01.2025).
20. Montuschi E. Nature and Scientific Method: Essays on Francis Bacon's Imagery of Scientific Inquiry. Milano: AlboVersorio, 2015. 128 p.
21. Muntersbjorn, M. M. Francis Bacon's Philosophy of Science: Machina intellectus and Forma indita. Philosophy of Science. 70(5). 2003. P. 1137-1148.
22. Norton Rictor. Anthony Bacon. Gay History and Literature. URL: <https://rictornorton.co.uk/baconant.htm> (Дата звернення: 29.01.2025).
23. Peltonen M. Politics and Science: Francis Bacon and the True Greatness of States. The Historical Journal. 1992. Vol. 35(2). P. 279-305.
24. Rusu D. C. Francis Bacon and his fate in the history and philosophy of science, 2010-2020. Epistemology and Philosophy of Science. 58(3). 2021. P. 206-220.
25. Turner H. S. Francis Bacon's common notion. Configurations. 2008. Vol. 16. № 1. P. 7-32.
26. Wallis P., Webb C. The Education and Training of Gentry Sons in Early-Modern England. Social History. 2011. Vol. 36. № 1. P. 36-53.
27. Walsham Alexandra. The Godly and Their Neighbours: Puritanism and Religious Pluralism in Early Modern England. Revue Française de Civilisation Britannique. 2022. Vol. XXVII-3. P. 15-30.
28. Zagorin P. Francis Bacon. Princetown: Princetown University Press, 1999. 80 p.
29. Zeitlin S. G. Eutopia of empire: Francis Bacon's Short View and the imperial and colonial background to the New Atlantis. Political Research Quarterly. 2023. Vol. 76. № 2. P. 1012-1023.
30. Zeitlin S. G. Francis Bacon on imperial and colonial warfare. The Review of Politics. 2021. Vol. 83. № 3. P. 196-217.